

Anton Šuljić

NAŠ NOVI LITURGIJSKI PROSTOR IZMEĐU NAČELA I OSTVARENJA

Govor o liturgijskom prostoru nužno uključuje govor o tzv. sakralnom prostoru i sakralnoj umjetnosti u širem smislu riječi. Sakralni je pak prostor od uvijek bio, pa je to ostao i danas, izuzetan, nesvakidašnji prostor. Izuzetnost tog prostora od prapovijesti naovamo sačinjavala je glavnu nit istraživanja preko koje su nastala najbolja djela svjetskog graditeljstva i umjetnosti uopće.

Ako se u obzir uzme da je sveto (sakralno), kako ga je opisao Rudolf Otto, dimenzija koja ima svoje obilježje u numinoznom, onda je razumljivo zašto su takvi prostori imali za cilj da u ljudima postvaruju *mysterium tremendum* i *mysterium fascinans* (strahopoštovanje i udivljenje).

Drugost sakralnog prostora u odnosu na neke druge prostore ustalila se u ljudskim vjerovanjima i u ljudskim svijestima, a time u povijest, kulturu i civilizaciju. Sve velike religije na neki su način izgradile svoj vlastiti izraz u kreiranju sakralnog prostora.

Sakralni - liturgijski prostor kod kršćana

I civilizacija prožeta kršćanskom vjerom poznaje velika i zadivljujuća ostvarenja. Budući da je u kršćana sakralni prostor ujedno i prostor odvijanja bogoslužne radnje, kada je riječ o arhitekturi, nužno će doći do međuovisnosti arhitektonskih oblika, konstruktivnih elemenata, čak materijala s jedne, te potreba bogoslužja s druge strane. To da je za potrebe bogoslužja potreban poseban prostor njemu prikladan međutim ne znači da nastaje neka liturgijska arhitektura, ali sasvim sigurno nastaje arhitektura koja afirmira ili ne afirmira liturgiju.

Povijest poznaje taj međuodnos kao djelomično skladan a djelomično neskladan hod. Međusobni utjecaji i prožimanja arhitekture i liturgije pokazat će se značajnima i po jednu i po drugu. Jer "svaki izgrađeni prostor ima arhitektonsku napetost (...) i svaka bogoslužna radnja ima neku liturgijsku napetost (...) Ako se te dvije napetosti u prostoru sjedine, onda se one tumače i jačaju."¹ To, međutim, nije uvijek bio slučaj. Povijest poznaje arhitekturu koja nije afirmirala liturgiju, dapače ju je instrumentalizirala. Danas ne bismo mogli reći da se npr. barokne crkve jako afirmirale liturgiju, barem ne onakvu kako je mi danas shvaćamo.

Mnogo je toga u liturgiju ušlo iz profanog svijeta. Primjerice iz bizantinskog carskoga ceremonijala, što je onda zbog potrebe ceremonije utjecalo i na samu arhitekturu, odnosno, arhitektura je sav taj ceremonijal trebala predvidjeti i omogućiti. Ne može se npr. poreći da je status biskupa feudalca, a dosljedno i Crkve kao feudalnog gospodara, utjecao na stil i način gradnje neke crkve. Oduvijek su kulturne građevine služile za promidžbu graditelja, što dakako nije uvijek pozitivno utjecalo na liturgiju.

Kako smo se udaljavali od početka Crkve iz "domus ecclesiae", tako se u liturgijski prostor sve više i sve češće unosilo elemente koji su, istina, obilježili epohe različitim stilovima, ali se Crkva na poslijetku zatekla u nekom stranom prostoru u kojem je izvodila nekakvu daleku i čudnu bogoslužnu radnju.

Bio je potreban zaokret i obnova.

Obnovljena liturgija II. vatikanskog sabora i liturgijski prostor

II. vatikanski koncil glavni je naglasak svojeg obnoviteljskoga zahvata vidio u preispitivanju vlastitog viđenja Crkve te njezinog otvaranja svijetu. U tom je smislu liturgija tražila najhitnije i vrlo značajne promjene.

Liturgijski je prostor doživio neke promjene za koje se pretpostavljalo da će biti u službi obnovljenoj liturgiji i da će je afirmirati. U Crkvi se potražilo novi izraz i nov put kreiranja liturgijskog prostora. Bilo je nužno naći zajednički jezik s umjetnostima.

Danas, na odstojanju od dvadeset pet godina, može se reći da taj zajednički jezik uglavnom još nije pronađen. Bio se, naime, dogodio nesporazum između Crkve i likovnih umjetnosti (posebno). Taj se neposrazum počeo javljati već od vremena renesanse, kada se umjetnik malo pomalo počeo izdvajati, jer se u Crkvi osjećao skučen i instrumentaliziran - sveden na zanatliju. A on je sve više osjećao

1. Otto Bartnings, *Kunst und Kirche* 3/87.str. 190.

svoju nadarenost i posebnost svoga poslanja. Nesporazum je kulminirao s devetnaestim stoljećem kada se umjetnost počela okretati samoj sebi u ponekad narcisoidni larpurlartizam. Prekid s tradicijom, koju se vezivalo i poistovjećivalo s Crkvom, možda najbolje ilustrira slika Eugene Delcroixa "Sloboda predvodi narod", na kojoj razgolićena djevojka na barikadi s oružjem u ruci gazi po mrtvim tijelima predvođeci narod u nešto revolucionarno novo, dok se u drugom planu magličaste perspektive tek jedva nazire stara Notre Dame.

Prešav u nova razdoblja našega stoljeća, umjetnost je krenula vlastitim i premnogim pravcima, često se iscrpljujući u sebi samoj, daleko od stvarnog života. Stoga je već veliki Paul Cesane rekao: "Počinjem shvaćati da je larpurlartizam jedna velika prevara", dok će se Albert Camus zapitati: "Da li je umjetnost lažan luksuz?"

Crkva, "koja je uvijek bila prijateljica lijepih umjetnosti" - kako govori SC u 122. br. a koja "nikada nije imala svoj vlastiti stil" (br. 123) našla se tako u situaciji da treba umjetnost i umjetnike, ali se u moru pravaca, ponuda, vrednota i poluvrednota nije uvijek imala kome obratiti, a i kad se obraćala, često se obratila na krivu adresu. Osim toga, i sama se osjećala pomalo krivom za taj raskol.

Dubok dojam ostavio je stoga govor pape Pavla VI. upućen umjetnicima 1964. godine u kojem se on založio da se "uspostavi prijateljstvo između Crkve i umjetnika" ... jer "kad bismo ostali bez vaše pomoći, naša bi služba postala mučava i nesigurna"² On će umjetnicima skromno reći: "Orostite nam!", da bi zatim (s pravom) konstatirao: "Nismo razbili, nego smo pomutili naše prijateljstvo"³

No, vrijeme u kojem se dogodio II. vatikanski koncil i u kojem se obnova trebala ostvarivati, bilo je u smislu umjetnosti obilježeno mnogim traženjima, preispitivanjima i iskušenjima. Smisap za gotesknost pa čak i ružno i provokativno kod umjetnika, u crkvenih je ljudi pobuđivala stanovitu odbojnost prema novom. Držeći se normi koje su zadane već u Liturgijskoj konstituciji, da je, naime, Crkva na polju lijepih umjetnosti "uvijek smatrala svojim pravom da među umjetničkim djelima rasuđuje što odgovara vjeri, pobožnosti i vjerno baštinjenim zakonima" (SC 122), ali i ohrabrenja da "i umjetnost našega vremena svih naroda i krajeva ima slobodu djelovanja u Crkvi" (SC 123), trebalo je tražiti nove putove suradnje u oblikovanju liturgijskog prostora.

I doista, u katoličkom je svijetu poslije Koncila izgrađeno mnoštvo novih liturgijskih prostora. No, ne bi se moglo reći da smo danas potpuno načistu s time što zapravo hoćemo i kakav nam liturgijski prostor treba. Iz burnih pokon-

2. *L' Osservatore Romano*, Vaticano 1964. 1.br. 107.

3. Nav. mj. br. 107.

cilskih dana uplovljavamo u mirnije vode, kada nam je nešto lakše ocijeniti, ako ništa drugo, a onda barem to što ne želimo kao liturgijski prostor, odnosno što ne želimo u njemu.

Smisao za tajnovitost koja se u pretkoncilskom crkvenom graditeljstvu služila prazninom plohe kao elementom forme i koja je naglašavala trinitarnost građevine⁴, sada se počela okretati novim naglascima. Crkva se kao građevina počela sve više shvaćati kristocentrično, a ujedno se teži ostvariti ideal prvih kršćanskih zajednica pa se ponovno afirmira model crkve kao doma (domus ecclesiae)⁵

Malo se pomalo došlo do uvjerenja kako se arhitektura kao liturgijski prostor ne može shvatiti u smislu Modernog pokreta tj. da se svede pod ustrojstvo industrijskog doba. "Sa sakralnom arhitekturom očituje se ustvari i eksplodira problem istinitosti ili neistinitosti grubih kulturnih i metodoloških redukcija sadržanih u poetici i ideologiji Modernog pokreta."⁶ Taj se pokret suvremene arhitekture nastavio u pojavi postmoderne, koji kritizira neke stavove Moderne kao npr.: prekid s povijesnom tradicijom i arhitektonskom baštinom, lažno ukotvljenje projekorskog procesa na puku funkciju shvaćenu u svom pretežno materijalnom očitovanju, potpuno uništenje svake simboličke i semantičke vrijednosti arhitekture, koja se toliko gajila u prošlim stoljećima.⁷ Danas smo, dakle, u situaciji kada i umjetnici (u ovom slučaju osobito arhitekti) promišljaju neke naslijeđene postavke bliskih minulih vremena i kao da postoji tendencija vraćanja nekim osnovnim vrednotama, potvrđenima u dugim tisućljećima civilizacije koju je bitno obilježilo kršćanstvo.

Nešto od današnjeg shvaćanja umjetnosti ide na ruku obnovljenog liturgijskoga prostora, a to je jednostavnost. Jednostavnost je u neku ruku način života današnjega čovjeka.⁸ Danas se shvaća da bi se na liturgijskom prostoru trebalo osjetiti nešto jednostavnosti betlehemske špilje i golgotskog raspeća.⁹

Ali postoje različite jednostavnosti. Valjalo bi težiti za plemenitom jednostavnošću izbjegavajući svako simplificiranje. S druge pak strane znamo da je u povijesti Crkve bilo odviše sjaja, kićenosti, dokazivanja moći i bogatstva. A kada se to više nije moglo ostvariti, onda se umjesto zlata upotrebljavala pozlata, um-

4. Usp. Rudolf Schwartz: "Kirchenbau", Heidelberg 1960, osobito str. 24-29).

5. Usp. npr. Zvezdan Linić: "Domovi crkve", *Svesci*, br. 19/20, 1970-71. str. 89-93).

6. Sandro Benedetti: "Problem današnjeg sakralnoga graditeljstva", *Služba Božja*, 3/1985. str. 235.

7. Usp. Sando Benedetti, nav. mjesto str. 235..

8. Usp. *Kunst und Kirche*, 3/87. str. 170.

9. Usp. o tome Florijan Škunca, "Evangeosko siromaštvo sakralnih objekata", *Služba Božja*, 4/87. str. 361-362.

jesto mramora bojadisalo se drvo poput mramora, mjesto pravih dragulja upotreb-
ljavalo se staklo, mjesto vrijednih slika u crkvu se unio kič. Tako je Crkva
"Splendor veritatis" postala obmana i fikcija.¹⁰

Naše prilike i iskustva

O d Koncila naovamo i u nas se gradilo. Čak se dosta gradilo, s obzirom na
to da smo živjeli u društvenom uređenju koje je uglavnom otežavalo svaku crkve-
nu gradnju. Našu je poslijeratnu Crkvu obilježila izvjesna materijalna oskudica,
no to nas nije priječilo da gradimo relativno mnogo čak i skupo. Naš uvaženi pov-
jesničar umjetnosti A. Badurina reći će da se kod nas gradilo kao malo gdje u Eu-
ropi, a kako reče, gotovo da i nema župe u kojoj se nije nešto gradilo. Ipak se ne
bi moglo reći da smo obogaćeni uspješnim rješenjima liturgijskog prostora. Uspje-
la rješenja prije su iznimka negoli pravilo. Gotovo da bismo na prste mogli izbro-
jiti nove liturgijske prostore za koje se može reći da zadovoljavaju neke osnovne
kriterije sakralne arhitekture. Ima uspješnih detalja, velikih i manjih pothvata te
zahvata u već postojeću arhitekturu, no čini se da se u velikoj većini ipak podleglo
jeftinoj funkcionalnosti pod svaku cijenu. S jedne se strane to opravdavalo nedos-
tatkom materijalnih sredstava, a s druge se strane gradilo nimalo jeftina zdanja,
naručivalo grandiozne mozaičke kompozicije i vitraje te podizalo skulpture. Takva
nas je materijalna situacija učinila samilosnima prema samima sebi pa smo lako
opravdavali jeftina i brza rješenja, zanemarivali smo natječaje, ustanovili smo, ali
nismo konzultirali dijecezanska vijeća za crkvenu umjetnost, izbjegavali smo one
umjetnike koji se nisu dali nagovoriti da rade po našim željama i željicama i time
smo dobrim dijelom utjecali na kvalitet liturgijskog prostora.

S druge su strane umjetnici bili, a dobrim dijelom su to još i danas, izgubili
dodir s Crkvom, iako se ne bi moglo reći da su izgubili dodir sa svetim, u smislu
numinoznog, jer se prava umjetnost u biti toga ne može osloboditi. Ona uvijek
dotiče prag svetog, čas ga prekoračujući, čas se od njega udaljujući. "Umjetnici" -
kako reče Henri Laurens, kubistički kipar - "iako nisu praktikanti, imaju religioz-
no dno." Osim toga umjetnost se u svojoj potpunoj autonomiji počela iscrplji-
vosti, što je urodilo mnogim sumnjivim kvalitetama gledano s pozicija već onih
kriterija klasike, da umjetnost treba izražavati istinito, lijepo i dobro.

Ovakve dvije strane: Crkva koja ide u brze reforme i u njima traži nove pu-
tove, ali i gubi mnogo snage, te svijet umjetnosti, koji se tijekom vremena uda-
ljio, a djelomično se i sam tražio, rijetko su uspijevale naći optimalan zajednički
jezik. Na našim prostorima, čini se, još rjeđe negoli drugdje.

10. Usp. Vojko Devetak, nav. dj. str. 46.

Ukazuje se stoga nužnost dijaloga. Već je II. vatikanski sabor u GS rekao: "Treba poraditi da umjetnici osjete da ih Crkva priznaje u njihovoj djelatnosti i da uživajući odgovarajuću slobodu lakše uspostave odnose s kršćanskom zajednicom. Crkva treba priznati i nove umjetničke smjerove koji odgovaraju našem vremenu prema naravi raznih narodnosti i zemalja." (GS 62).

Naši pak biskupi u svojoj nedavnoj poslanici "Liturgija i život Crkve", nakon što su konstatirali da "iako je uloženo mnogo plemenitih napora - nije nam uvijek uspjelo zadani posao provesti prema kriterijima liturgije, umjetnosti i poštovanja domaćeg kulturnoga nasljeđa" (br. 34) potiču voditelje župnih i drugih zajednica da "ako grade nove crkve i prilagođuju stare, neka to ne rade na svoju ruku, bez znanja i dopuštenja vlastitog Ordinarija." I onda nadodaju "Neka se za takav posao neizostavno savjetuju s odgovarajućim stručnjacima, držeći na pameti da crkva-građevina mora izražavati osjećaj za sveto, za lijepo i za vječno" (br. 39b).

Budući da je Koncil umjetnicima priznao njihovu autonomiju, još će Pavao VI. reći da su "Liturgija i umjetnost sestre!" Današnji će pak papa Ivan Pavao II, ocjenjujući umjetničku autonomiju, reći kako je ona "pretpostavka da Crkva stupi u jedan novi odnos prema kulturi i umjetnosti, u odnosu partnerstva, slobode".¹¹

Danas valja ponovno shvatiti da je od umjetnosti nemoguće napraviti sluškinju teologije, već da je s njom nužno voditi ravnopravan dijalog. Dijalog je, uostalom, put pokoncilske Crkve koji valja strpljivo graditi i razvijati. U vremenu demokracije, nadati se da će takav otvoren i plodan dijalog biti lakše graditi, ali i nužnije tražiti. Polazište za takav dijalog daje činjenica stvaranja i otkupljenja. Univerzalnost te činjenice daje svakoj strani za pravo tražiti i očekivati od onog drugoga istinitost i dobronamjernost koje se temelje na posebnosti poslanja.

Liturgijsko-teološka načela

U tom smislu postavlja se nužno pitanje: koja liturgijsko-teološka načela valja postaviti da bi se ostvarilo ono što liturgijski prostor treba biti.

Ponajprije to je *načelo vječnoga ili nadvremenskoga*. Crkva je mjesto za duhovni susret s Bogom, s Vječnim. Zato crkva-građevina valja upućivati na Vječnoga. To je susret vremenitog i vječnoga. Stoga će vertikalna dimenzija biti presudna u arhitektonskom i umjetničkom određivanju i obilježavanju crkve-građevine.

11. Liturgijski susreti i umjetnost, *Služba Božja*, 1/1983. str. 39.

Svijest vječnoga u kršćanstvu predstavlja jednu od temeljnih vrijednosti. Ta bi svijest trebala biti polazišna u poimanju i gradnji crkve.

Kao što sam na početku rekao, sakralni se prostor ne može odreći pojma *svetoga*. Sveto je na neki način sinonim za sakralni prostor. Ono je usko vezano s kategorijom vječnoga. Sveto pak u kršćanina ne postoji u mitskom smislu, kao što je to kod primitivnih religija. Svetost crkve-građevine stječe se u onoj mjeri ili u onom smislu u kojemu zgrada ili predmeti služe kao znak susreta, odnosno dodira sa Svetim. Ta se svetost crkve-građevine na vidljiv način uzbiljuje preko kršćanske simbolike. Zato je nezamisliv sakralni prostor bez križa, ili bez ideje križa, da spomenemo samo taj osnovni simbol.

Osnovno načelo koje Crkva nudi umjetničkom izrazu jest univerzalnost i otvorenost svim načelima estetskoga izražavanja. Ako pak prihvatimo da je estetika teorija i osjećanje, a onda i znanost o lijepom i njegovom djelovanju na čovjeka, često osjećaj velike etičke vrijednosti¹², onda će nam biti sasvim jasno da je *načelo lijepoga* zapravo također bitno načelo.

U tom bismo smislu mogli reći da estetske vrijednosti postižu svoj cilj u prostoru crkve-građevine kad uspijevaju uspostaviti sklad na crti: lijepo-vječno, lijepo-sveto i lijepo-liturgijsko.¹³

Potrebe i pravila o kojima valja voditi računa

Sakralni prostor služi zajednici da se sabere u dvostrukom smislu (A. Badurina). Crkve su mjesta gdje se dakle sastaje Crkva i to je njihova najosnovnija funkcija.¹⁴ Stoga je potrebno da crkva izražava i ideju doma u kojem se ljudi nalaze zajedno oko stola Gospodnjega kao braća i sestre. U tom smislu valjalo bi na pameti imati iskustva s *domus ecclesiae*, a kao tip građevine možda će se moći najbolje primijeniti onaj centralni.

No, crkva nije samo dom. Ona je više od toga. I upravo zato ona treba u ljudima postvarivati *mysterium tremendum* i *mysterium fascinosum*. Kao takva ona treba biti *znak*. "Crkva- zajednica ni danas se ne želi odreći znaka crkve-građevine. Doduše, ne treba ići za tim da crkva bude najveća građevina u nekoj urbanoj sredini (...), ali crkva-građevina mora i danas imati vlastiti biljeg. Ona ima pravo biti znak"¹⁵

12. Usp. Schüler-Duden, *Die Kunst*, Mannheim, Wien, Zürich, 1983. str. 57.

13. Za ovo sam se poglavlje služio osobito radom: B. ŠKUNCA, Liturgijsko-teološka načela za arhitekturu naših novih crkava, *Logos kai mysterion*, Makarska, 1989, str. 106-112.

14. Usp. Z. Linić, *Domovi crkve, Svesci*, 19-20/1970/71. str. 92.

15. B. Škunca, *Crkva građevina što je to?*, "Sakralni prostor tijekom povijesti i danas", Zagreb, 1987. str. 86.

Crkva bi trebala biti prepoznatljiva, što nije jednostavno ostvariti, ali nije ni nemoguće, ako su u pitanju istinski umjetnici koje će valjati upućivati u teološko-liturgijska načela, budući da im ona najčešće nisu prezentna.

Ako su u pitanju neka pravila koja valja poštivati pri gradnji novih liturgijskih prostora, onda bi jedno od osnovnih pravila bilo ono koje govori da bi Crkva-zajednica trebala graditi crkvu-građevinu. Nije rijedak slučaj da se iz tijesne crkve, nekog adaptiranoga stana ili pak barake zajednica u nekim novim i preglozanim ili praznim prostorima odjednom rasula, otuđila i pomalo izgubila. Valjalo bi graditi za redovite potrebe župe, a ne za one izvanredne kao što su npr. Božić i Uskrs, ako je župna crkva novi liturgijski prostor.

Pritom bi trebalo imati na pameti još jedno pravilo koje govori da bi veličinu i oblik crkve trebalo tako odrediti da svi sudionici mogu dobro vidjeti i dobro čuti predsjedatelja slavlja i jedni druge.¹⁶

Jedno od pravila koje se danas postavlja kao nužno jest i funkcionalnost liturgijskog prostora u koju bi se djelomično mogli ubrojiti već rečeni postulati. Prema Josephu Gelineau ta bi funkcionalnost bila trostrukog karaktera: praktičnog, duhovnoga i misterijskog.

Praktična funkcionalnost odnosi se na sve ono što je potrebno da se omogućí skupljanje, odvijanje funkcija, premiještanje i sl.

Duhovna funkcionalnost uključuje ono što, prema Gelineau, omogućuje ljudima da se ostvare potpuno kao ljudi i čak da se još više humaniziraju.

Treći pak vid funkcionalnosti, misterijski, bio bi tipično kršćanski. Takva bi funkcionalnost liturgijskog prostora vjernicima označavala nevidljive stvarnosti onoga što vrše: sudjelovanje u Pashi Gospodnjoj.

Gelineau navodi slijedećih osam funkcija o kojima bi valjalo voditi računa kada se želi graditi neki liturgijski prostor: 1. skupiti zajednicu; 2. slušati Riječ; 3. moliti i pjevati u zajednici; 4. vršiti kršćansku inicijaciju; 5. svetkovati euharistiju; 6. primati različite čine posvećivanja kršćanskoga života; 7. osigurati prostor za individualnu molitvu i 8. svjedočiti našu vjeru onima izvana.¹⁷ Ja bih još nadodao da danas valja predvidjeti i dodatni prikladni prostor za predliturgijske i postliturgijske susrete, kao što je npr. nekad bio narteks. To bi mogao biti trijem ili pak kakva druga zgodna prostorija.

Očito je da se liturgijski prostor ne može graditi po načelima "idealne građevine" u arhitektonskom smislu, te da se ona ne bi smjela graditi izvana, reci-

16. Usp. B. Škunca, *Sakralni prostor*, nav. djelo, str. 95.

17. Usp. Joseph Gelineau, *Prostori zajednice koja svetkuje*, *Svesci* 7/8-1967. str. 62-68.

mo prema zamisli urbanista, koji često i kršćanske crkve žele pretvoriti u hramove i time ih paganizirati.¹⁸ Liturgijski se prostor treba graditi iznutra. Najprije iz potrebe zajednice koja slavi otajstva vjere. U tom vidu uzor našem vremenu treba biti starokršćanska i bizantska praksa koja je daleko veću pažnju posvećivala unutrašnjosti negoli vanjštini, vjerojatno se rukovodeći retkom iz Ps 44,14: "Sva ljepota kraljeve kćeri je iznutra."

Kada se sve ovo želi ostvariti, onda je jasno koliko je zahtjevno i odgovorno graditi neki liturgijski prostor.

Dva primjera liturgijskog prostora u svjetlu rečenih načela

Crkva sv. Petra na Boninovu u Dubrovniku. Suvremeno ostvarenje centralnog tipa građevine omogućuje dobru komunikaciju i preglednost. Centralnost svetišta pojačava dojam svetog mjesta, na što upućuje i plemenita jednostavnost predmeta smještenih u nj. Time se ostvaruje i dimenzija vječnoga, koju još više pojačava usmjerenost čitavog prostora prema oltaru iznad kojega na zidu visi romanički jednostavan Raspeti s raširenim rukama. Taj lik svojom otmjenom, plemenitom i namjernom rudimentarnošću sakuplja usmjerenje čitave crkve. Forme su čiste, jednostavne i birane, a opet skladno ukomponirane u cjelinu. U prostoru se zajednica može osjetiti i oko stola i usmjerena prema Vječnom. Ljepota je rečena u skladnom i jednostavnom, a da se nije narušila funkcionalnost.

Crkva sv. Nikole na Krnjevu u Rijeci. Ideja znaka uočljiva je na prvi pogled. Crkva se raspoznaje po svojoj posebnosti i izvana. Ova arhitektura nije stereotip, već je izvjesni novum likovnog izraza, baziran na, kako sam arhitekt B. Magaš reče, iskustvima i tradicijama hrvatske preromanike i gotike.¹⁹

Arhitekt se poslužio čistim linijama i plohami, koje su, opet centralni tlocrt, na vrlo sugestivnan način usmjerile prema oltaru. Time se postigla kristocentričnost čitave građevine. Niše u pozadini vrlo upečatljivo ostvaruju povezanost s baštinom hrvatskog ranosrednjovjekovlja. No te su niše ovog puta svrsihodne i uporabljive, a ne kao tada uglavnom dekorativnoga karaktera. Vrlo dobra preglednost i čujnost dobivena je blagom amfiteatralnošću. Posebnost tog liturgijskoga prostora čita se i u dimenziji vječnog, koja se daje očitati i u igri svjetla, odnosno smjeru neke vrste kupole-tornja kroz koji s jedne strane svjetlost pada na oltar, a s

18. Usp. Z. Linić, nav. dj. str. 92.

19. Usp. citat u B. Škunca, Liturgijsko-teološka načela... str. 117.

druge strane vjernikov duh uzdiže u visine. Ideja koja sugerira gotički karakter građevine. Iznad oltara u dnu nebnice gotičkih osobina od vrha apside (niše) do vrha tornja uočava se protočni, uski svjetlik, koji djeluje kao nit koja silazi prema središtu svetištva i doima se kao neki Božji vez s Crkvom na zemlji. U visinskom prostoru iznad oltara postavljen je veoma elegantan, prozračan i svijetao metalni križ. On na svoj način povezuje čitavu arhitekturu skupljajući je u jedinstven prostor. Tabernakul, krstionica i Marijin kip te mjesto za pjevače, sve smješteno u raznim apsidama (nišama) ostvaruju izvrsnu funkcionalnost svetišta povezanog s kvadratumom populi po principu različitih razina. Od ambona, mjesta za uskrsnu svijeću, preko klupa i ispovjedaonica sve govori o kompaktnosti stila i jedinstvenosti interijera. Plemenitost materijala i njihova kombinacija (npr. metal i kamen) u čistim jednostavnim formama odaju dojam smirenja i plemenitosti otklanjajući svaku pomisao na pretjeranost bogatstva ili pak ukrasa.

Ova crkva svakako spada u najvrednija ostvarenja naše novije sakralne arhitekture. Ona u sebi skuplja najbolje tradicije naše i svjetske baštine tvoreći novo, lijepo, funkcionalno i dobro. Time barem donekle ispunja onu prazninu koja je nastala u određenoj poplavi jeftinog i neoriginalnog funkcionalizma.

Zaključak:

Moguće je i danas živjeti za vrednote. Moguće je izraziti ideje svetog, vječnoga i lijepog. Moguće je graditi nove liturgijske prostore koji će biti izraz tih vrednota, koji će biti znakovi i nama koji vjerujemo i onima koji ne vjeruju. Moguće je i sasvim sigurno da postoje umjetnici koji žele i mogu kreirati liturgijski prostor po svim načelima estetike i po svim liturgijsko-teološkim načelima. Potrebno je samo ostvariti prostor dijaloga. Zaključujem citirajući slikara obraćenika Willama Congdona: "Mislim da sve teškoće nastaju kada umjetnik počne shvaćati da pristup zajednici u koju je pozvan ne pretpostavlja kvarenje njegove umjetnosti, nego teži da mu pomogne obnoviti zajedništvo sa stvarima i počiniti u Kristu. Na takav je način Kristovo oko u umjetniku i tako umjetnik dosiže dubine postojanja, uzdižući svoju umjetnost do najvišeg stupnja."²⁰

20. W. Congdon, Umjetnik, umjetnost i kršćansko zajedništvo, *Svesci*, 64/1986/87. str. 42.